

MJSS

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 6. 2022. Issue 1.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
COBISS.CG-ID 32743952

ISSN 2536-5592

Publisher: Center for Geopolitical Studies

Center for Geopolitical Studies

Časopis *Montenegrin Journal for Social Sciences* upisan je u evidenciju
medija, Ministarstva kulture Crne Gore pod rednim brojem 782.

MJSS

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 6. 2022. Issue 1. Podgorica, June 2022.

Publishing this issue of MJSS was supported by the Ministry of Science of Montenegro through the project „Post-socialist identity of Montenegro”.

Editor in Chief: Adnan Prekić

Editors: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

International editorial board: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences is indexed in: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index.

Proofreading and lecture in English: Danijela Milićević

Proofreading and lecture in Montenegrin: Miodarka Tepavčević

Address: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Montenegro;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Prepress and print: Pro file – Podgorica

Circulation: 100 copies

Volume 6. 2022. Issue 1. Podgorica, June 2022.

CONTENTS:

SOCIALISM IN MONTENEGRO 1945-1990 Milan SCEKIC	p. 7.
POLITICAL IDEAS OF SOCIALIST MONTENEGRO AND THEIR MODERN REINTERPRETATION Adnan PREKIC	p. 37.
THE ROLE OF INDUSTRIALIZATION IN THE PROCESS OF CREATING SOCIALIST IDENTITY Nenad PEROSEVIC	p.51.
URBANIZATION AND SOCIALIST IDENTITY OF MONTENEGRO Ivan TEPAVCEVIC	p.63.
ARCHITECTURAL AND MONUMENTAL HERITAGE OF THE SOCIALISM ERA IN MONTENEGRO Slavica STAMATOVIC-VUCKOVIC	p.73.
CULTURAL AND SCIENTIFIC INSTITUTIONS OF THE SOCIALIST PERIOD Dragutin PAPOVIC	p.93.
THE ROLE OF FILM IN SHAPING SOCIALIST IDENTITY Zivko ANDRIJASEVIC	p.105.
LITERATURE AND SOCIALIST IDENTITY- EXPERIENCE OF MONTENEGRO Vladimir VOJINOVIC	p.117.
THE ROLE OF FINE ARTS IN FORMING SOCIALIST IDENTITY Jovan MUHADINOVIC	p.129.
MUSIC AND SOCIALIST IDENTITY Filip KUZMAN	p.143.
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS.....	p.166.

Glavni i odgovorni urednik: Adnan Prekić

Urednici: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

Međunarodni uređivački odbor: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences indeksira se u sljedećim naučnim bazama: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index.

Lektura i korektura na engleskom: Danijela Milićević

Lektura i korektura na crnogorskom: Miodarka Tepavčević

Adresa: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Crna Gora;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Priprema i štampa: Pro file – Podgorica

Tiraž: 100 primjeraka

Volume 6. 2022. Issue 1. Podgorica, June 2022.

SADRŽAJ:

CRNOGORSKI SOCIJALIZAM 1945-1990

Milan ŠĆEKIĆ..... str. 7.

POLITIČKE IDEJE SOCIJALISTIČKE CRNE GORE I NJIHOVA SAVREMENA REINTERPRETACIJA

Adnan PREKIĆ..... str.37.

ULOGA INDUSTRIJALIZACIJE U PROCESU OBLIKOVANJA SOCIJALISTIČKOG IDENTITETA

Nenad PEROŠEVIĆ..... str.51.

URBANIZACIJA I SOCIJALISTIČKI IDENTITET CRNE GORE

Ivan TEPAVČEVIĆ..... str.63.

ARHITEKTONSKO I SPOMENIČKO NASLJEĐE EPOHE SOCIJALIZMA U CRNOJ GORI

Slavica STAMATOVIĆ-VUČKOVIĆ..... str.73.

KULTURNE I NAUČNE INSTITUCIJE SOCIJALISTIČKOG PERIODA

Dragutin PAPOVIĆ..... str.93.

FILM U FUNKCIJI OBLIKOVANJA SOCIJALISTIČKOG IDENTITETA

Živko ANDRIJAŠEVIĆ..... str.105.

KNJIŽEVNOST I SOCIJALISTIČKI IDENTITET ISKUSTVO CRNE GORE

Vladimir VOJINOVIĆ..... str.117.

ULOGA LIKOVNE UMJETNOSTI U OBLIKOVANJU SOCIJALISTIČKOG IDENTITETA

Jovan MUHADINOVIĆ..... str.129.

MUZIKA I SOCIJALISTIČKI IDENTITET

Filip KUZMAN..... str.143.

UPUTSTVA ZA AUTORE..... str.166.

Original scientific articleARHITEKTONSKO I SPOMENIČKO NASLJEĐE
SOCIJALISTIČKE EPOHE CRNE GORESlavica STAMATOVIĆ VUČKOVIĆ¹

Faculty of Architecture, Podgorica University of Montenegro

e-mail: slavicasv@ucg.ac.me

ABSTRACT:

The architectural heritage of the second half of the XX century in Montenegro is still not sufficiently researched, analyzed and systematized, although a significant number of scientific research papers were published in the last ten years. The research approach to this broad topic can be different: related to an individual sub-periods or typological groups of buildings, authors or groups of authors, spatial/geographical zones, individual architectural characteristics or elements, etc. This paper gives a general, chronological overview of the most significant architectural achievements and authors in the period 1945-1990, which, at the same time, represents the most intensive architectural period in Montenegro, when Montenegro was one of the six socialist republics of former Yugoslavia. In addition to exclusively architectural realizations, a smaller segment of the work shows a chronological overview of the construction, in that period very intensive and important,

¹ SLAVICA STAMATOVIĆ VUČKOVIĆ. She is Associate professor at Faculty of Architecture in Podgorica, where she works since 2004. Graduated at the Faculty of Architecture in Belgrade, obtained her M.Sc. at "Ludovico Quaroni" Faculty of Architecture, University La Sapienza, Rome, as a scholar of the Italian Government and PhD thesis at the Faculty of Architecture in Belgrade. She was awarded of numerous scholarship (National Technical University of Athens; Institute for Advanced Interdisciplinary Studies - ISUFI, University of Lecce; Junior Faculty Development Program, College of Design, Iowa State University, Ames, USA). She has collaborated with colleagues and design offices in Montenegro and abroad in numerous architectural and urban projects and realizations, architectural and urban competitions and exhibitions. Participated in the XI Venice Architecture Biennale 2008, as well as in a large number of national and international conferences, seminars and workshops. She was a mentor to several student workshops and conferences, and a member of several professional jury and working groups. She was one of the award winners of the 2009 Montenegro State Award. She is engaged in scientific research in the field of history and theory of architecture, interdisciplinary studies, public buildings and public space.

memorial architecture (monuments) where, in addition to artists, architects also had a significant place.

KEY WORD:

Architecture in Montenegro; Memorial architecture; Socialism; Postsocialism; Heritage

SAŽETAK:

Arhitektonsko nasljeđe druge polovine XX vijeka u Crnoj Gori još uvijek nije dovoljno istraženo, analizirano i sistematizovano, iako se posljednjih deset godina pojavio značajan broj naučnoistraživačkih radova. Istraživački pristup ovoj obimnoj temi može biti različit, vezan za pojedine potperiode ili tipološke grupe objekata, autore ili grupe autora, prostorne/geografske zone, pojedine arhitektonске karakteristike ili elemente, itd. U ovom radu dat je opšti, hronološki pregled najznačajnijih arhitektonskih ostvarenja i autora u periodu 1945–1990. godine, koji ujedno predstavlja i najintenzivniji graditeljski period na teritoriji Crne Gore, u vrijeme kada je Crna Gora bila jedna od šest socijalističkih republika tadašnje Jugoslavije. Pored isključivo arhitektonskih realizacija, manji segment rada prikazuje i hronološki pregled izgradnje, u tom periodu vrlo intenzivne i važne, memorijalne arhitekture (spomenika) gdje su, pored umjetnika, i arhitekte zauzimale značajno mjesto.

KLJUČNE RIJEČI: arhitektura Crne Gore, memorijalna arhitektura, socijalizam/postsocijalizam, arhitektonsko nasljeđe.

Uvod

Najveća i najznačajnija graditeljska aktivnost na teritoriji Crne Gore dešavala se u periodu nakon Drugog svjetskog rata, u tadašnjoj Jugoslaviji. U periodu od 1945. do 1990. godine izgrađeni su najznačajniji i najrepresentativniji infrastrukturni i arhitektonski objekti, često zasnovani na vrlo složenim razvojnim planovima i programima. Nagli urbani rast i razvoj crnogorskih gradova, praćen izraženim migracijama na relaciji „selo-grad”, uglavnom se zasnivao na industrijalizaciji kao primarnoj privredno-razvojnoj grani, dok se u primorskoj regiji pojavljuje i turizam. Takav urbani razvoj podrazumijevao je intenzivnu izgradnju različitih tipoloških grupa objekata, od kolektivnog stanovanja do javnih objekata raznovrsne namjene (društvenih, obrazovnih, kulturnih, turističkih, itd.), uključujući i memorijalnu, spomeničku arhitekturu, koja je veličala tekovine Narodnooslobodilačkog rata (NOR-a) i revolucije. Sistematizovan odnos prema procesima planiranja i projektovanja podrazumijevao je i osnivanje odgovarajućih republičkih institucija, kakvi su bili zavodi za urbanizam i projektovanje po svim većim gradovima, dok je najznačajniju ulogu imao Republički zavod za projektovanje (RZUP) u Podgorici.

Arhitektonska ostvarenja druge polovine XX vijeka su uglavnom pratila opšte, jugoslovenske tendencije u projektovanju – prvih decenija zasnovane na modernističkim postulatima, funkcionalizmu i racionalizmu, a od 70-ih godina na strukturalizmu i arhitektonskom pluralizmu, ali se pojavljuju i potpuno autentična arhitektonska djela, koja odgovaraju regionalnom, crnogorskom kontekstu.

Period 1945 –1960. godine

Važan oslonac obnove i razvoja crnogorskih gradova prvih petnaest godina poslijeratnog perioda činili su crnogorski inženjeri aktivni u periodu između dva rata: Gligorije Vukčević² i Veliša Popović³, kao i prvi crnogorski arhitekta Petar Periša Vukotić⁴, koji u Podgorici i Nikšiću realizuje više objekata različite namjene, koje karakterišu nešto modifikovani, predratni akademistički koncepti (Osnovna škola „Olga Golović”,⁵ 1947–1948. i upravna zgrada Građevinskog preduzeća,⁶ 1955–1958. u Nikšiću; više stambenih objekata u Podgorici, 1955–1960) (Bojković,

2 Gligorije Vukčević (1888–1968); Markuš, 2008, 58–60.

3 Veliša Popović (1894–1974); Markuš, 2008, 145–148.

4 Petar Periša Vukotić (1899–1988); Markuš, 2008, 53–57.

5 Škola je srušena 1979. godine zbog izgradnje Doma revolucije.

6 Danas je u toj zgradi MUP Nikšić.

2019, 42–46; Stamatović Vučković, 2018, 145).

Generalni nedostatak domaćeg projektantskog kadra uslovio je značajno djelovanje arhitekata i urbanista iz drugih djelova tadašnje Jugoslavije, uglavnom iz Srbije i Hrvatske, koji svojim realizacijama uvode oblikovne, estetske i tehničke novine u procese projektovanja i građenja na teritoriji Crne Gore: Radmilo Zdravković⁷ (stambeno-poslovna zgrada u Ulici slobode, 1953; zgrade Izvršnog vijeća⁸ i Elektroprivrede u Bulevaru Sv. Petra Cetinjskog, 1958–1959; upravna zgrada Pošte⁹, sve u Podgorici); Branko Bon¹⁰ (Vila Gorica, 1957. u Podgorici); Bruno Milić¹¹ (stambena zgrada „Meander” u Nikšiću, 1958); Rajko M. Tatić (zgrada Narodne banke u Njegoševoj ulici, kao i više stambenih zgrada, 1955–1956. u Nikšiću) (Bojković, 2019, 54–71) i dr.

Vujadin Popović¹² je nesumnjivo prvi poslijeratni crnogorski arhitekta, koji razvija jasno čitljiv modernistički jezik kroz urbanističku postavku Nove varoši i nekoliko značajnih arhitektonskih realizacija svedene geometrije, čistih kubičnih volumena i fasadnih površina (zgrada Pošte, 1947–1949; Hotel „Crna Gora”¹³, 1949–1953; stambeni objekat na uglu ulica Slobode i Vučedolske, 1953. u Podgorici i Hotel „Onogošt” u Nikšiću, 1952–1953). Prisutnost jezika internacionalnog stila krajem 50-ih godina uočava se na još nekoliko objekata: prvo djelo arhitekta Đorđija Minjevića¹⁴ u Nikšiću (zgrada Gimnazije, kasnije Osnovna škola „Olga Golović” 1955–1957) (Bojković, 2019, 66–67); Umjetnički paviljon ULUCG (1958) nepoznatog autora i Dom omladine u Podgorici (1959, danas KIC „Budo Tomović”) Arsenija Martinovića¹⁵, koji predstavlja rijedak primjer čistog korbizijanskog modernizma („kuća-brod”) (Stamatović Vučković, Bajić-Šestović & Čačić, 2019, 99–118). Krajem 50-ih godina realizuje se i Osnovna škola „Boško Strugar” u Ulcinju (1959, prva faza) arhitekta Leona Kabilja¹⁶, izuzetan primjer organski pro-

7 Radmilo Zdravković (1937–); Markuš, 2008, 79–83.

8 Danas zgrada Ministarstva vanjskih poslova Crne Gore.

9 Objekat je srušen 2019. godine.

10 Branko Bon (1912–2001).

11 Bruno Milić (1917–2009).

12 Vujadin Popović (1912–1999), diplomirao 1938. godine, emigrirao u Australiju 1953. godine; Markuš, 2008, 149–154.

13 Objekat je tokom rekonstrukcije i sanacije pretrpio značajne promjene, koje su izmijenile njegov originalni izgled (postao Hotel „Hilton” 2016. godine).

14 Đorđije Minjević (1924–2013); Markuš, 2008, 120–122.

15 Arsenije Martinović (1932–2018); Markuš, 2008, 106–108.

16 Tokom 1970–1971. godine realizuje se i druga faza sa fiskulturnom salom. Podaci o arhitekti Leonu

jektovanog objekta po principima vernakularne matrice starog grada, koji izlazi iz modernističkih principa (Blagojević, 2015, 123).

Izrazito modernistički modeli, koje karakteriše dominacija kubičnih masa i zidnih platana, ravni krovovi i otvorena prizemlja praćena kolonadama stubova i laganim nadstrešnicama, horizontalni nizovi otvora i sl., biće prisutni sve do polovine 60-ih godina, a u nešto modifikovanom obliku i kasnije.

Slika 1. Podgorica (Titograd) početkom 60-ih godina – modernistički oblikovni idiom

Period 1960–1979. godine

I tokom 60-ih su u Crnoj Gori prisutne arhitektae iz drugih djelova SFRJ, koji ostvaruju značajne modernističke realizacije: Zoja i Selimir Dumengjić¹⁷ (Dječja bolnica kliničkog tipa, 1954–1961, Paviljon za radiologiju, 1964. u Podgorici) (Barišić Marenčić, 2015, 144–159); Stanko Fabris (prvi soliterski u centru Podgorice sa poslovnim aneksom u prizemlju, 1962–1964) (Alihodžić, Stamatović Vučković & Ašanin, 2019, 118–131); Zvonimir Vrkljan i Boris Krstulović (Katolička crkva u Podgorici, 1963–1969); Milan Korolija (Hotel na Slovenskoj plaži u Budvi, 1963);

Kabilju nijesu nađeni.

17 Zoja Dumengjić (1904–2000), Selimir Dumengjić (1903–1983).

Đuro Biskupović (Hotel „Fjord” u Kotoru, 1966); Ahmed Đuvić (Hotel „Kamelija”¹⁸ u Tivtu, 1967); Đorđije Petrović i Matej Nenadović (upravna zgrada „Jugooceanije” u Kotoru, 1967) i dr. (Stamatović Vučković, Bajić Šestović & Čačić, 2019, 99–118).

Krajem 50-ih i početkom 60-ih godina počinje formiranje crnogorske arhitektonske scene kada se, nakon diplomiranja, u Crnu Goru vraća veliki broj arhitekata (Vukota Tupa Vukotić, Milorad Mišo Vukotić i Branislav Poleksić (1957), Milan Popović, Ilija Šćepanović, Božidar Milić i Vladislav Plamenac (1959), Radosav Zeković (1960), Slobodan Vukajlović i Danilo Milošević (1961), Radmila Milošević (1962), Pavle Popović, Svetlana Kana Radević, Batrić Mijović i Aleksandar Bačko Keković (1963), Nikola Drakić (1964), Predrag Dmitrović i Andrija Markuš (1965), Vasilije Knežević (1966) i dr.), uključujući i manji broj onih koji su diplomirali ranije (Bajo Mirković (1945), Đorđije Minjević (1953), Arsenije Martinović (1953, srednja škola arhitektonskog smjera), Jure Gruzinov (1954), Milorad Petijević (1955) i Jovan Jovica Milošević (1956)).

Dominantne su skladne funkcionalno-kompozicione cjeline razvijene u ortogonalnim matricama i kubičnim volumetrijskim masama, ravni krovovi i naglašena horizontalnost sa prepoznatljivom upotrebom lokalnog kamena na pojedinim fasadnim površinama. Izrazite karakteristike poslijeratnog, kasnog modernizma uočljive su na velikom broju arhitektonskih djela iz ovog perioda: Arsenije Martinović (stambene zgrade u Ulici 13. jula u Podgorici, 1960–1970); Milan Popović¹⁹ (Pravni i Ekonomski fakultet u Podgorici, 1962; zgrada „Zeta filma” u Budvi, 1963–1966;²⁰ Hotel „Oliva” u Petrovcu, 1964–1965; Osnovna škola „Maksim Gorki” u Podgorici, 1965–1966; Hotel „Korali” u Sutomoru, 1968. i dr.); Đorđije Minjević u Nikšiću (Hiruško-ginekološka bolnica, 1960; Osnovna škola „Žarko Radić”, 1961; zgrada Opštine Nikšić, 1962; stambeni soliter na kružnom toku, 1963; Dom sindikata,²¹ 1962); Milorad Petijević²² (turističko naselje „Topla” u Herceg Novom, 1963; Hotel „Tamaris” u Igalu, 1967; Hotel „Galeb” kod Dubrovnika,²³ 1966); Ilija

18 Nagrada „Borba” Savezne Republike Bosne i Hercegovine za 1967. godinu. Ovaj kompleks je i danas u istoj namjeni.

19 Milan Popović (1934–1985); Markuš, 2008, 155–157.

20 Poslovni objekat Preduzeća za promet i proizvodnju filmova „Zeta film”, kasnije Dom kulture „Gojko Krapović”. Objekat je srušen 2018. godine. Stamatović Vučković, 2018, 135–141.

21 Dom sindikata i Radnički univerzitet „Nikola Kovačević”, kasnije Dom kulture „Nikola Kovačević”, a potom i bioskop „18. septembar”. Objekat je rekonstruisan i ponovo otvoren 2015. godine kao Kulturno-informativni centar (KIC). Stamatović Vučković, 2018, 130–134.

22 Milorad Petijević (1929–2015); Mitrović, 2020a.

23 Objekat je nagrađen Republičkom Borbinom nagradom za 1966. godinu. Značajno je oštećen u

Šćepanović²⁴ (stambena zgrada u Ulici Novaka Miloševa u Podgorici, 1961), Božidar Milić²⁵ (Robna kuća „Beko” u Podgorici, 1967–1969); Radosav Zeković²⁶ (Hotel „Berane” u Beranama, 1962–1966); Jurij Gruzinov²⁷ (osnovne škole „Radojica Perović” u Podgorici,²⁸ 1963. i „Vuko Jovović” u Danilovgradu); Andrija Markuš²⁹ (Osnovna škola „Marko Miljanov” u Podgorici, 1969); Batrić Mijović³⁰ (Hotel „Agava” u Baru, 1964–1966);³¹ Jovan Jovica Milošević³² (stambena zgrada u Podgorici, 1965); Milorad Mišo Vukotić³³ (stambeno-poslovna zgrada u Podgorici, 1967; rezidencijalna vila Izvršnog vijeća Crne Gore u Podgorici, tzv. „Blažova vila”,³⁴ 1967; stambeno naselje „Aerodrom” na Cetinju, 1967; Hotel „Belvi” u Bečićima, 1970) i drugi (Stamatović Vučković, Bajić Šestović & Ćaćić, 2019, 99–118; Alihodžić, 2015, 48–52; Mitrović, 2020b).

Tokom 60-ih godina je od posebnog značaja i djelovanje poznatih predratnih jugoslovenskih modernista, arhitekata Nikole Dobrovića³⁵ i Milana Zlokovića³⁶ (Blagojević, 2015; Vukotić Lazar, 2015). Dobrović je postavio osnove za razvoj modernog zdravstvenog turizma na prostoru Herceg Novog i Igala, kao i nekoliko realizacija (Dječje odjeljenje Zavoda za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju „Dr Simo Milošević” u Igalu,³⁷ 1959–1962; zgrada Pošte i novi dio na zgradi Opštine Herceg Novi), koje pokazuju specifičnu tektoničnost u oblikovnosti, primjere tzv. urbanističko-arhitektonske sinteze (Radulović, Paunović Žarić, 2017, 176–197). Zloković realizuje kompleks Hotela „Mediteran” u Ulcinju (prva faza 1961–1962; druga faza 1963–1964)³⁸, ostvarujući specifičan odnos modernosti i tradicije kroz jednostavnu

ratnim operacijama 1992. godine. Alihodžić, 2015, 13, 26–30.

24 Ilija Šćepanović (1931–1993); Markuš, 2008, 199–202.

25 Božidar Milić (1932–2017).

26 Radosav Zeković (1930–2010); Markuš, 2008, 84–88.

27 Jurij Gruzinov (1927–1973); Markuš, 2008, 61–62.

28 Danas je to JU Srednja stručna škola „Ivan Uskoković”.

29 Andrija Markuš (1941–); Markuš, 2008, 103–105.

30 Batrić Mijović (1932–2012); Markuš, 2008, 109–111.

31 Srušen u zemljotresu 1979. godine.

32 Jovan Jovica Milošević (1929–); Markuš, 2008, 117–120.

33 Milorad Mišo Vukotić (1932–1978), brat od strica arhitekta Vukote Tupe Vukotića; Markuš, 2008, 49–52.

34 Danas zgrada CANU, u procesu rekonstrukcije i dogradnje od 2018. godine.

35 Nikola Dobrović (1897–1967).

36 Milan Zloković (1898–1965).

37 Ekstenzivna dogradnja i adaptacija francuske kablovske telefonske centrale iz međuratnog perioda.

38 Realizacija sa arhitektama Đorđem Zlokovićem i Milicom Mojović. Akademik prof. dr Đorđe Zloković

geometriju oblika (Blagojević, 2015, 112–113, 120–122).

Iako su do polovine 60-ih godina u arhitekturi Crne Gore, kao i u cijeloj tadašnjoj SFRJ, dominantni modernistički postulati utemeljeni u zagrebačkoj i beogradskoj školi arhitekture, uočava se kod pojedinih autora i sasvim specifičan pristup, koji se snažno veže za regionalni kontekst, ambijentalne karakteristike i primjenu lokalnih materijala, integrisanje korbizijanskih i miesovskih modernističkih principa sa rajtovskim principima organske arhitekture. Vukota Tupa Vukotić³⁹ na crnogorskoj arhitektonskoj sceni predstavlja prvi avangardni iskorak u poslijeratnom periodu, uvodeći pokrenute forme, izrazitu ambijentalnost i upotrebu lokalnih materijala – morački oblutak (Radević, 1981, 19–22), što je uočljivo na njegovim realizacijama iz tog perioda (kajakaški klub „Galeb” u Podgorici – plaža „Labud”,⁴⁰ 1960; kapela na gradskom groblju Čepurci,⁴¹ 1960–1961). Slični principi, prožimanje sa ambijentom i primjena moračkog oblutka, vidljivi su i na Hotelu „Podgorica”⁴² (1964–1967) arhitektice Svetlane Kane Radević⁴³. Savezna nagrada „Borba” za 1968. godinu, dodijeljena arhitektici Radević za ovaj objekat, jedina je nagrada ovog ranga koja je došla u Crnu Goru,⁴⁴ a Radević jedina žena sa prostora Jugoslavije koja ju je ikada dobila i to kada je imala svega 30 godina. Plastična i ekspresivna strukturalistička estetika natur-betona karakteristična je za njene kasnije realizacije (stambena zgrada u Petrovcu i Autobuska stanica u Podgorici, 1968), dok na realizacijama u Mojkovcu uspješno transponuje tradicionalne oblikovne forme (stambeni objekat, 1969; Motel „Mojkovac”, 1974) (Alihodžić, Stamatović Vučković, 2019, 4–31). Svetlana Kana Radević nesumnjivo zauzima posebno mjesto na crnogorskoj i jugoslovenskoj, ali i internacionalnoj arhitektonskoj sceni⁴⁵ (Stierli,

(1927–2017) i prof. dr Milica (Zloković) Mojović su djeca arhitekta Milana Zlokovića; Milić, 1986, 75–78, 178–187.

39 Vukota Tupa Vukotić (1932–2002), sin prvog crnogorskog arhitekta Petra Periške Vukotića; Markuš, 2008, 43–48; Popović, 2016, 34–40.

40 Arhitekta Vukotić tada dobija prestižnu Povelju Saveza arhitekata Jugoslavije koja je, do konstituisanja savezne Borbine nagrade, bila najznačajnije priznanje u oblasti arhitekture.

41 Svetlana Kana Radević ovaj objekat dovodi u vezu sa Korbizjeovim neočekivanim funkcionalno-oblikovnim pristupom u koncipiranju Kapele Ronchamp (1950–1953). Radević, 1981, 19–22.

42 Hotel „Podgorica” je privatizovan 2004. godine, kada je objekat pretrpio značajne izmjene u enterijeru i pojedinim elementima arhitekture, posebno u dijelu ulaznih armirano-betonskih nadstrešnica.

43 Svetlana Kana Radević (1937–2000); Markuš, 2008, 165–174; Markuš, 2017.

44 Prethodno je objekat dobio „Borbinu nagradu” Savezne Republike Crne Gore.

45 Djela arhitektice Radević, Hotel „Zlatibor” u Zlatiboru (1981) i Hotel „Podgorica”, predstavljena su na Izložbi jugoslovenske arhitekture (1948–1980), održanoj u MOMA-i u Njujorku (2018–2019).

Kulić, New York, 2018). Izražajno transponovanje formi vernakularnog graditeljstva prisutno je tokom 60-ih i 70-ih godina i na sjeveru Crne Gore u realizacijama arhitekata: Pavla Popovića⁴⁶ (poslovno-administrativni objekat u centru Žabljaka, 1964); Baja Mirkovića⁴⁷ (robna kuća „Proljeće”, 1968; stambeno-poslovna zgrada „Korzo”, 1966; zgrada bolnice, 1967, Hotel „Pljevlja”, 1970); Minjevića (Hotel „Žabljak”, 1969; Hotel „Jezera”, 1978. i nešto kasniji Hotel „Planinka”, 1984); Radosava Zekovića (Hotel „Rožaje” u Rožajama,⁴⁸ 1971; Hotel „Bjelasica” u Kolašinu, 1977–1979)⁴⁹; Nikole Drakića⁵⁰ (Hotel „Plavsko jezero” u Plavu, 1978) (Milić, 1986, 75–78, 178–187).

Transformacija modernističkog idioma u strukturalistički najbolje se ilustruje kroz proces projektovanja i realizaciju Zgrade republičkih društveno-političkih organizacija (1965–1979)⁵¹ arhitekta Radosava Zekovića, gdje su čiste, kubične modernističke forme i elementi iz prvonagrađenog konkusnog rješenja (1965), u procesu preprojektovanja za izgradnju objekta (1978–1979), u potpunosti transformisani u strukturalističke (Stiller, 2013, 180–183). Neosporan kvalitet i originalnost ovog objekta, valorizovan je dodjelom Republičke „Borbine nagrade” za 1979. godinu (Alihodžić, 2015, 104–109).

Slika 2. Ambijentalnost i vernakularnost: Kajakaški klub „Galeb”, Podgorica (1960); Hotel „Podgorica”, Podgorica (1968), detalj fasade – morački oblutak; Poslovno-administrativni objekat, Žabljak (1964) (sa lijeva na desno).

46 Pavle Popović (1938 –), sin inženjera Veliše Popovića; Markuš, 2008, 158–161.

47 Bajo Mirković (1917–1982); Markuš, 2008, 123–125.

48 Hotel nakon renoviranja (2010) mijenja prvobitni izgled uklanjanjem sekundarne plastike i zamjenom svih fasada staklom, ali je forma ostala sačuvana.

49 Objekat je pretrpio rekonstrukciju (2004–2005), kada je izmijenjena unutrašnjost objekta (arh. Đ. Mitrović). Danas je to Hotel „Bianca”.

50 Nikola Drakić (1938 –); Markuš, 2008, 72–74.

51 Bivša zgrade Vlade Republike Crne Gore u Podgorici.

Iako je tokom 70-ih opšteprisutan izvjestan „trend” u arhitekturi, niz je uspješnih arhitektonskih rješenja koja posjeduju inovativnost i originalnost u utilitarnosti i oblikovanju. Snažne skulpturalne volumetrije, raščlanjene forme izrazito geometrizovane sa izraženijim strukturalnim pristupom i arhitektonsko-konstruktivnim elementima, a često i lomljene i zakrivljene linije praćene upotrebom natur-betona, prisutne su u realizacijama većeg broja arhitekata u tom periodu: Božidara Milića (stambeno-poslovni objekat „Krstarica”, 1970; Kliničko-bolnički centar u Podgorici⁵² sa Milanom Popovićem, 1974; zgrada Osnovnog suda u Podgorici, 1975–1981); Slobodana Vukajlovića⁵³ u Nikšiću (Gradska kapela, 1969; Motel „Jastreb” na brdu Trebjesa; 1971; Dječiji vrtić, 1971; Investiciona banka, 1974–1975; Katolička crkva, 1973) (Bojković, 2019, 81–105); Danila i Radmile Milošević⁵⁴ u Baru (poslovni objekat „Izbor” u Virpazaru, 1969; Dom kulture sa ljetnjom pozornicom, 1971–1974) (Stamatović Vučković, 2018, 146–170; 332–334); Dušana Duda Popovića⁵⁵ (Dom zdravlja u Nikšiću, 1972–1976); Ilije Šćepanovića (Republički zavoda za urbanizam i projektovanje – RZUP, 1969–1974; Novinsko-izdavačko preduzeće „Pobjeda”, 1974, oba u Podgorici; Hotel „Zeta” u Danilovgradu, 1975); Predraga Miška Dmitrovića⁵⁶ (Motel „Šas” na Šaskom jezeru, 1972. i Restoran „Kallimero” u Ulcinju, 1972);⁵⁷ Živka Janjića⁵⁸ (Pošta u Tivtu, 1977–1978; zgrada MUP-a u Herceg Novom, 1978); Pavla Popovića (Dječiji vrtić u Nikšiću, 1975); Milana Popovića (Novi studentski dom sa restoranom u Podgorici, 1977); Tihomira Ivanovića⁵⁹ u Meljinama (Vojni objekat za rehabilitaciju, 1974. i „Vila Lovćen”, 1975); Milete Bojovića⁶⁰ na Žabljaku (Robna kuća, 1973–1975; Gradska kapela, 1978; zgrada Skupština opštine i MUP-a, 1975–1989) i drugi. Zgrada Tehničkih fakulteta UCG (1975–1977)⁶¹ arhitekata Milana Popovića i Pavla Popovića zasigurno je najambiciozniji primjer strukturalističko-brutalističke arhitekture nastale pod uticajem japanskog metabolizma. Od posebnog je značaja i inovativan prostorni koncept

52 Republička „Borbina nagrada” za 1974. godinu. Šraus, 1991, 144; Stiller, Kovačević, 2013, 172–173.

53 Slobodan Vukajlović (1934–2006) je bio prvi doktor nauka u oblasti arhitekture i urbanizma u Crnoj Gori.

54 Danilo Milošević (1934–2008), Radmila Milošević (1939–2018); Markuš, 2008, 112–116.

55 Podaci o autoru nijesu nađeni. Bojković, 2019, 57–59.

56 Predrag Miško Dmitrović (1937–2018); Markuš, 2008, 63–65.

57 Objekti nijesu u funkciji.

58 Živko Janjić (1938–2017); Markuš, 2008, 92–94.

59 Tihomir Ivanović (1912–1990); Markuš, 2008, 89–91.

60 Mileta Bojović (1941–); Markuš, 2008, 31–34.

61 Republička „Borbina nagrada”.

Osnovne škole „Stefan Mitrov Ljubiša” u Budvi (1975–1977) arhitekta Aleksandra Bačka Kekovića⁶², sa fluidnim poluotvorenim prostorima i reminiscencijom formi paštrovske kuće.⁶³

Slika 3. Spomen-dom u Kolašinu (1971–1975), realizacija prvonagrađenog rješenja na opštem, jugoslovenskom konkursu

Tokom 70-ih realizuje se i nekoliko ambicioznih arhitektonskih objekata autora iz drugih sredina, uglavnom prvonagrađena rješenja na jugoslovenskim konkursima. Arhitekta Marko Mušič⁶⁴ realizuje Spomen-dom u Kolašinu (1971–1975) i restoran u podnožju Njegoševog mauzoleja na Lovčenu (1975–1983), dok je Dom revolucije u centru Nikšića (1976–), najkarakterističniji arhitektonsko-prostorni proizvod samoupravno-socijalističkog egalitarizma, ostao nedovršen⁶⁵ (Stamatović Vučković, 2018). Arhitekta Edvard Ravnikar⁶⁶ realizuje Hotel „Maestral” u Pržnu (1970–1971), ambijentalno usklađenu arhitekturu sa primjenom crvene opeke (Selinkić, 2004), što će poslužiti kao inspiracija arhitektama Novaku Jovoviću⁶⁷ (Stambena zgrada u Budvi S–55, 1972) i Milanu Popoviću (Hotel „Kastel

62 Aleksandar Bačko Keković (1939–2018).

63 Kasnije intervencije na objektu su izmijenile njegove prvobitne karakteristike.

64 Marko Mušič (1941–).

65 Krajem 2015. godine raspisan je međunarodni Konkurs za idejno arhitektonsko rješenje adaptacije i rekonstrukcije Doma revolucije u Nikšiću, nakon čega je odabrano prvonagrađeno rješenje slovenačkih arhitekata, studija Sadar+Vuga. Realizacija je u toku.

66 Edvard Ravnikar (1907–1993).

67 Novak Jovović (1942–).

Lastva”, 1973).⁶⁸ Titova vila „Galeb” u Igalu (1976) arhitekta Petijevića, koja sugeriše mediteranski graditeljski model, spada u tzv. objekat specijalne namjene.

Konstituisanje „Borbine nagrade” za arhitekturu na jugoslovenskom (saveznom), kao i na nivoima šest jugoslovenskih republika, 1965. godine unijelo je valorizovanje arhitektonskih realizacija na godišnjem nivou. Prvu Republičku „Borbinu nagradu” za arhitekturu dobili su arhitekta Milan Popović i Vladislav Plamenac⁶⁹ za Hotel „Oliva” u Petrovcu. Kasnijim realizacijama Popović će, dijelom samostalno dijelom sa kolegama, osvojiti još četiri Republičke „Borbine nagrade” (1969, 1973, 1974, 1977), što ga čini crnogorskim arhitektom sa najvećim brojem nagrada i ukazuje na nesporan značaj ovog autora za crnogorsku arhitektonsku scenu (Alihodžić, 2015).

Period 1980–1990.

Arhitektonsku aktivnost tokom osamdesetih godina u velikoj mjeri generisala je obnova i izgradnja nakon katastrofalnog zemljotresa 1979. godine, posebno u domenu turističkih sadržaja u obalnom i priobalnom području, ali i na sjeveru Crne Gore. Na mjestima porušenih hotela, ali i na novim lokacijama, grade se hoteli i turistički kompleksi kako po projektima crnogorskih tako i arhitekata iz drugih republika: Vladislav Plamenac (Hotel „Palas” u Petrovcu, 1983; hotelski kompleks „Avala–Mogren”⁷⁰, 1984); Zlatko Ugljen⁷¹ (novi Hotel „Fjord” u Kotoru, 1986)⁷²; Vedad Hamšić⁷³ i Rajko Mandić (Hotel „Teuta” u Risnu, 1986)⁷⁴; Aleksandar Keković (Hotel „Grand”⁷⁵ na Cetinju, 1984); Ljubomir Horvatov, Dimitrije Ivančević

68 Oba nagrađena Republičkim „Borbinim nagradama”; Alihodžić, 2015, 60–70.

69 Vladislav Plamenac (1936–2021).

70 Republička „Borbina nagrada”. Kompleks je djelimično srušen i značajno izmijenjen privatizacijom hotelskog kompleksa 2008. godine.

71 Zlatko Ugljen (1929 –).

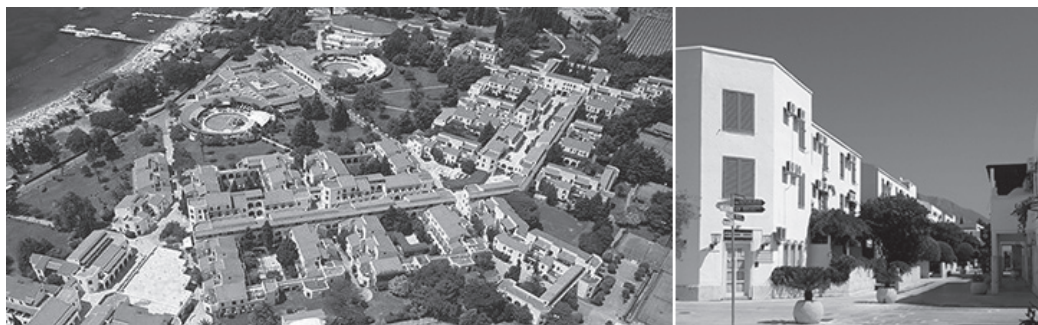
72 Objekat je srušen 2018. godine.

73 Vedad Vedo Hamšić (1941–2014).

74 U vezi sa ovim objektom pominje se i ime arhitekta Ahmeda Džujića. Objekat je u procesu rekonstrukcije.

75 Na mjestu starog, modernistički koncipiranog hotela „Park”, koji je bio oštećen u zemljotresu i kasnije srušen.

i Zoran Badnjević (Hotel „Ljubović” u Podgorici, 1982)⁷⁶; Ivan Štraus⁷⁷ (novi dio Hotela „Onogošt” u Nikšiću, 1982); Radosav Zeković (Motel „Lokve” na magistralnom putu Berane–Rožaje, 1980–1986) i dr. (Stiller & Kovačević, 2013). Najuspješniji turistički kompleks na crnogorskom primjeru izgrađen u postzemljotresnom periodu, koncept „grada u gradu”, djelo je slovenačkog arhitekta Janeza Koba⁷⁸ („Slovenska plaža” u Budvi, 1984), nagrađeno Saveznom „Borbinom nagradom” za arhitekturu (Alihodžić, 2015, 134–138). Prvonagrađeno rješenje arhitekta Koba, oblikovno nastalo transpozicijom tradicionalne primorske i paštrovske kuće, sa nizom inovativnih sadržaja i velikim zelenim prostorima, nastalo je kao rezultat precizno postavljenog programskog zadatka tada glavnog urbaniste Budve, arhitekta Petra Perovića⁷⁹, kojim se zahtijevalo spajanje tri velika kulturna modela Mediterana – antičkog, hrišćanskog i islamskog (***, 2016, 24–26).

Slika 4. Postzemljotresna promjena prostorne paradigme: Slovenska plaža, Budva – Savezna „Borbina nagrada za arhitekturu” (1984)

Pored turističkih grade se u ovom periodu i objekti ostalih, vrlo raznovrsnih namjena (komercijalnih, edukativnih, kulturnih sadržaja, ali i kolektivnog stanovanja), koji se mogu dovesti u vezu sa postmodernističkim arhitektonskim pluralizmom prisutnim 80-ih godina: Batrić Mijović (Robna kuća „Izbor” u Baru, 1984); Danilo i Radmila Milošević na teritoriji opštine Bar (Dom revolucije, 1983; Galerij-

⁷⁶ Objekat je dobio „Grand Prix” IX Salona arhitekture u Beogradu 1983. godine i bio predstavljen na Izložbi jugoslovenske arhitekture: 1974–1984 u Njujorku (1985). Objekat je srušen 2019. godine. Izvor: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/18772/kana-hotel-city-je-trebalo-sacuvati> (pristup 20. 07. 2020)

⁷⁷ Ivan Štraus (1928–2018) sa koautorom Tihomirom Štrausom.

⁷⁸ Janez Kobe (1921–1995).

⁷⁹ Petar Perović (1944 –).

ja „Velimir Leković”, 1982–1986; Dječji vrtić u Sutomoru, 1985; Poslovni objekat „Potkovicica”, 1985); Predrag Miško Dmitrović (Sportski centar „Morača” u Podgorici, 1975–1982)⁸⁰; Milorad Vukotić (Zgrada Službe društvenog knjigovodstva u Podgorici – SDK, 1981); Izet Galičić, Mehmed Hrasnica i Šefkija Dreca (Institut za crnu metalurgiju za potrebe istraživanja Željezare „Boris Kidrič” u Nikšiću, 1979–1983) (Bojković, 2019, 126–140); Pavle Popović (stambeno-poslovni objekat „Vojne zgrade” (zgrada „AB”) u bloku VII u Staroj varoši, 1989); Svetlana Kana Radević (Leksikografski zavod u Podgorici, 1984–1989; Dječji vrtić na Cetinju, 1988); Mileta Bojović (stambeni blok u Grudskoj mahali u Nikšiću, 1987; rezidencijalni objekat MUP-a „Jelika” na Žabljaku, 1981; stambeno-poslovni objekat u Plužinama, 1986) i drugi. Jedan od najvećih graditeljskih poduhvata u Crnoj Gori u domenu stanovanja svakako je izgradnja Bloka V u Podgorici (1977–1983) prema urbanističkom planu (1976) arhitekta Vukote Tupe Vukovića i po prvonagrađenom konkursnom rješenju (1977) arhitekta Milete Bojovića, gdje se dobro promišljena funkcionalnost na urbanom nivou prožima sa upečatljivom oblikovnošću. Specifičan arhitektonski pristup, kojim se uspostavlja kvalitetan koncept stambeno aktivnog prizemlja direktno na terenu (kao i u Bloku V), prisutan je i na stambeno-poslovnoj zgradi arhitekta Novaka Jovovića („Momišići” u Podgorici, 1987).

U periodu obnove i izgradnje, nakon zemljotresa, uočljiva je intenzivirana obnova i izgradnja objekata namijenjenih kulturi.⁸¹ Kulturni centar u Kotoru je rekonstrukcija zgrade Mletačke vojne bolnice u Starom gradu (1983), hrvatskog arhitekta Zdravka Moslavca.⁸² U pitanju je uspješna interpolacija savremenog oblikovanja i materijalizacije unutar zidina objekta iz XVIII vijeka, rijedak primjer spoja „novo-staro” u zaštićenim srednjovjekovnim gradovima na našim prostorima (Stamatović Vučković & Kujundžić, 2018, 332–347). Pored te rekonstrukcije tokom 80-ih, realizuje se još više objekata u domenu domova kulture, od kojih se posebno ističu: Živko Janjić (Dvorana „Park” u Herceg Novom⁸³, 1987); Rifat Alihodžić⁸⁴ (Dom kulture u Plavu, 1990) kome je dodijeljena i posljednja Republička „Borbina

80 Republička „Borbina nagrada”. Konstrukciju objekta je radio akademik dr Đorđe Zloković.

81 Tokom 80-ih godina izgrađen je veliki broj domova kulture na cijeloj teritoriji Crne Gore, a posebno na sjeveru zemlje (Bijela, Plužine, Šavnik, Mojkovac). Primjetna je u postzemljotresnom periodu pojava preambicioznih ideja i projekata, čije realizacije nikada nijesu dovedene do kraja, npr. Dom kulture u Risnu (započet 1981) i sl.; Stamatović Vučković, 2018, 189–195, 248–250; Stamatović Vučković, 2016, 55–66.

82 Zdravko Moslavac (1929–2012).

83 Republička „Borbina nagrada”.

84 Rifat Alihodžić (1956 –); Markuš, 2008, 13–15.

nagrada za arhitekturu”. Dvostruko kodiranje, jedno od osnovnih obilježja post-moderne arhitekture, prisutno je u dispoziciji i oblikovanju zgrade doma JNA u Tivtu (1985–1989)⁸⁵ arhitekta Aleksandra Đokića⁸⁶ (Stamatović Vučković, 2018).

Devedesete godine obilježava opšta kriza i raspad Jugoslavije, što za posljedicu ima početak tzv. tranzicionog perioda i sporadične arhitektonske realizacije, uglavnom otpočete u ranijem periodu. Tada se završava i realizacija Poslovnog centra „Kruševac” u Podgorici (1991) arhitektice Radević, a među skromnim brojem realizacija iz tog perioda mogu se izdvojiti: Aleksandr Keković i Nikola Drakić (Stambeno naselje „Malo brdo” u Podgorici, 1991) i Pavle Popović (Stambeno-poslovna zgrada „Kruševac I” u Podgorici, 1999).

Memorijalna arhitektura

Pored arhitektonskih realizacija, tokom druge polovine XX vijeka pojavljuje se, kao specifična (ne)programska kategorija, spomenička odnosno memorijalna arhitektura posvećena stradanju u borbama za slobodu, u kojoj, pored umjetnika i arhitekta imaju značajno učešće, zbog čega se ova tipološka grupa i može smatrati dijelom arhitektonskog nasljeđa.

Tokom 50-ih godina u spomeničkoj plastici još uvijek je izražen socrealistički izraz i klasicistički snažni prostorni koncepti. To se uočava i u vještoj prostorno-oblikovnoj dispoziciji spomenika Partizanu-borcu na Gorici (1953–1957), koja se oslanja na ortogonalnu matricu Nove varoši, preciznije na pravac Njegoševe ulice. Ukopavanje mauzolejskog prostora i formiranje monumentalnog prilaznog stepeništa nesumnjivo su doprinos arhitekta Vojislava Đokića⁸⁷, koji je saradivao sa vajarom Dragom Đurovićem (Stamatović Vučković, 2020, 47–48). Iz perioda ranih 50-ih je i gradirana prostorna kompozicija Spomen-kompleksa u Savskoj Dubravi u Herceg Novom (1954)⁸⁸ djelo arhitekta Nikole Dobrovića, dok je skulpturalna plastika („Bezmetković”) djelo vajara Luke Tomanovića (Vukotić Lazar, 2018, 202–207).

Šezdesetih godina se podiže niz spomenika, kod kojih je prisutna modernis-

85 Enterijer zgrade je radio arhitekta D. Tešić. Objekat danas pripada kompleksu „Porto Montenegro” i koristi se uglavnom kao administrativni objekat.

86 Aleksandar Đokić (1936–2002).

87 Vojislav Đokić (1902. – nije poznato).

88 Spomen-kompleks je građen u više faza.

tička oblikovna matrica: Spomenik u Lubnicama (Berane) je proizvod saradnje arhitekta Radosava Zekovića sa umjetnikom Aleksandrom Acom Prijicom; Spomenik na Stražici kod Pljevalja (1960–1961) uključuje više autora, pored umjetnika Dra- ga Đurovića, Aleksandra Prijica, Branka Filipovića Fila i arhitektu Mirka Đukića.⁸⁹ Spomenik Palim borcima na Žabljaku (1962–1963) djelo je arhitekta Branka Bona (Stamatović Vučković, 2020), arhitekta Tupa Vukotić realizuje Spomenik poginulim Kućima u Orljevu (1961), a Slobodan Vukajlović Spomenik palim borcima na Kapinom polju (1969).

Sedma decenija je period najintenzivnijih spomeničkih realizacija među kojima se, u arhitektonskom smislu, ističu: Spomenik palim borcima u Golubovcima (1974), saradnja arhitekta Vukote Tupe Vukotića i umjetnika Slobodana Boba Slovinića; Memorijalni kompleks u Ljutotuku kod Danilovgrada (1975) jedino djelo arhitekta Ranka Radovića⁹⁰ u Crnoj Gori; Spomenik u Matagužima (1977) arhitekta Ilije Šćepanovića i Spomenik palim borcima Lješanske nahije na Barutani (1976–1980) arhitektice Svetlane Kane Radević, primjeri su programski vrlo složenih prostornih intervencija, gdje nije prisutna samo dominantna simbolička spomenička plastika, već je kreirana i specifična utilitarna vrijednost postignuta otvorenim amfiteatarskim prostorima, koji postaju mjesta potencijalnih susreta i događaja. Radević je interesovanje za temu memorijalne arhitekture započela i ranije, spomen-obilježjem u sklopu Duvanskog kombinata u Podgorici (1972) (Stamatović Vučković, 2020, 17–22). Arhitekta Vukajlović tokom 70-ih realizuje Spomenik na Obadovom brijegu kod Danilovgrada (1974); arhitekta Milorad Vukotić Spomenik u Vranjskim njivama (Podgorica), a arhitekta Andrija Markuš Spomen-obilježje palim borcima Momišići u Podgorici (1978). U obimnom i značajnom opusu memorijalne arhitekture arhitekta Bogdana Bogdanovića⁹¹ nalazi se i spomenik Slobodi na Jasikovcu u Beranama (1975–1977), koji zauzima posebno mjesto među autorovim realizacijama, budući da je višegodišnji proces nastanka i izgradnje ovog spomenika praćen i autorovim pisanim djelom – Zapisom o građenju spomenika u Ivangradu (1981) (Stamatović Vučković, 2014; Stamatović Vučković, 2020, 23–26).

89 Podaci o autoru nijesu nađeni.

90 Ranko Radović (1935–2005).

91 Bogdan Bogdanović (1922–2010).

Slika 5. Spomenik na Barutani, Podgorica (1976–1980); Spomenik Slobodi na Jasikovcu, Berane (1975–1977); Spomenik pod Trebjesom, Nikšić (1985–1987). (sa lijeva na desno)

Tokom 80-ih godina je primjetan nešto smanjeni intenzitet u izgradnji memorijalne arhitekture, ali se ipak pojavljuje nekoliko značajnih realizacija, od koji su najupečatljiviji: spomenik Palim borcima u Trubjeli kod Nikšića (1982) arhitekta Vukajlovića i Spomenik palim borcima pod Trebjesom u Nikšiću (1985–1987), djelo arhitekta Ljubomira Ljuba Vojvodića,⁹² izuzetno spomeničko ostvarenje sa ekspresivnom skulpturalnom plastikom u natur-betonu (Stamatović Vučković, 2020a).

Zaključak

Druga polovina XX vijeka najintenzivniji je period izgradnje na našim prostorima, kako po obimu tako i u tipološkom smislu, posebno u domenu javnih objekata. U arhitektonsko-oblikovnom izrazu prisutni su tadašnji jugoslovenski i svjetski trendovi, ali se, što je od posebnog značaja, može govoriti i o stvaranju autentične crnogorske arhitektonske škole, posebno tokom 60-ih godina. Iako manje poznat i nedovoljno istražen, i domen industrijske arhitekture predstavlja značajno polje djelovanja arhitekata tokom druge polovine XX vijeka (Stamatović Vučković, 2018a). Zbog svoje obimne i raznovrsne produkcije, a dijelom i iz drugih razloga, period druge polovine XX vijeka još uvijek nije dovoljno istražen, sistematizovan i prezentovan, tako da detaljnija istraživanja tek slijede, posebno u okviru pojedinih tipoloških grupa i autora.

92 Podaci o autoru nijesu nađeni.

REFERENCES:

- Alihodžić, R., Stamatović Vučković, S. (2019), „Svetlana Kana Radević (1937–2000) – An Exceptional Work from the Yugoslav Modernism Period”, *PIRANESI*, 1st Central-European Architectural Magazine for the Culture of the Environment, No 41. Vol. 27, 4–17.
- Alihodžić, R., Stamatović Vučković, S. (2019), „Svetlana Kana Radević (1937–2000) – The Only Female Recipient of the Federal »Borba« Award”, *PIRANESI*, 1st Central-European Architectural Magazine for the Culture of the Environment, No 41. Vol. 27, 18–31.
- Alihodžić, R., Stamatović Vučković, S., i Ašanin, A. (2019), Residential Skyscrapers by Architect Stanko Fabris; Contribution to the Urban Morphology and Typology of Collective Housing in Podgorica, *Prostor*, 27(1 (57)), 118–131.
- Alihodžić, R. (2015), *Arhitektura u Crnoj Gori 1965–1990: kroz prizmu Borbine nagrade*, Podgorica, CANU.
- Barišić Marenčić, Z. (2015), Tri ostvarenja zagrebačkih arhitekata u Crnoj Gori. *Prostor*, 23 (1 (49)), 144–159.
- Blagojević, Lj. (2015), *Itinerari: moderna i Mediteran, tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zlokovića*, Beograd.
- Blagojević, Lj., Vukičević, B. (2013), Hotel Ko-op u Ulcinju arhitekata Hinka Bauera i Marijana Haberlea. *Prostor*, 21 (1(45)), 14–25.
- Bojković, V. (2019), *Arhitektura i urbanizam Nikšića nakon Drugog svjetskog rata*, Beograd.
- Issaias, T., Kats, A. (2018), Gender and the Production of Space in Postwar Yugoslavia, *Toward a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia 1948–1980*, New York, 96–103.
- Markuš, A. (2017), *KANA*, Podgorica, Arhitektonski forum.
- Markuš, A. (2008), *50 neimara Crne Gore*, Podgorica, Arhitektonski forum.
- Milić, B. (1986), Arhitektura XX vijeka u Crnoj Gori, *Umjetnost na tlu Jugoslavije. Arhitektura XX vijeka*, Beograd – Zagreb – Mostar, 75–78, 178–187.
- Popović, S. (ur.), (2016), *Trodimenzionalna morfologija Crne Gore (kartografska građa) – Vukota Tupa Vukotić 1932–2002*, Podgorica.
- Radević, S. K. (1981), Tendencije i pojave u arhitekturi Crne Gore, *Arhitektura* 178+9/81, 19–22.
- Radulović, V., Paunović Žarić, S. (2017), Context in the works of Nikola Dobrović

on the Territory of Herceg Novi, *A&U – Architectura & Urbanismus*, Volume 51. No 3–4, Bratislava, 176–197.

Radulović, V. (2011), *Interpretacije regionalnog konteksta, na primjeru arhitekture Herceg Novog u dvadesetom vijeku*, Doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd.

Selinkić, D. S. (ur.) (2004), *Montenegrin Eco Logic lab, Interaction between Architecture and Environment*, Pavilion of Serbia and Montenegro, Republic of Montenegro, Katalog izložbe na IX Bijenalu arhitekture u Veneciji (12. septembar – 7. novembar), Cetinje.

Stamatović Vučković, S. (2020), *Spomenici II svjetskog rata u Crnoj Gori*, Kotor, Expeditio.

Stamatović Vučković, S. (2020a), „Trebjesa, Nikšić, 1987”. *Arhitektura. Skulptura. Spomin. Umetnost spomenikov Jugoslavije 1945–1991*, *Arhitektov bilten*, God. LI, Ljubljana, 158–159.

Stamatović Vučković, S., Bajić-Šestović, J., Čaćić, M. (2019), „Up and Down: Extra Spaces of Modernist Legacy in Montenegro”, *sITA journal*, Volume 7 – *Seasoned Modernism. Prudent Perspectives on an Unwary Past*, Bucharest, 2019, 99–118.

Stamatović Vučković, S. (2018), *Arhitektonska komunikacija: objekti kulture u Crnoj Gori 1945–2000*, Podgorica, Univerzitet Crne Gore.

Stamatović Vučković, S. (2018), Post industrial Montenegro: Potentials of Industrial heritage, *Protection and Reuse of Industrial Heritage: Dilemmas, Problems, Examples*, Slovenia, 123–133.

Stamatović Vučković, S., Kujundžić, K. (2018), „Cultural Center in Kotor Designed by the Architect Zdravko Moslavac; Interpolation as a Means of Valorization of Architectural Heritage”, *Prostor*, 26(2 (56)), 332–347.

Stamatović Vučković, S. (2016), Urban Space: The Phenomena of Unfinished in the Cities of Montenegro, *Aesthetic Energy of the City, Experiencing Urban Art & Space*, University of Lodz, 55–66.

Stamatović Vučković, S. (2014), „Kosmološki zapisi: Spomenici u Jasikovcu i Barutani/Cosmological Records: Monuments in Jesikovac and Barutana”, *Javni spomenici i spomen obeležja – kolektivno pamćenje i/ili zaborav*, Beograd, 30–41.

Stierli, M., Kulić, V. (2018), *Toward a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia 1948–1980*, New York.

Stiller, A., Kovačević, B. (2013), *Montenegro – Contrast Landscape*, *Architecture Context*, Vienna.

Šraus, I. (1991), *Architecture Jugoslavije 1945–1990*, Sarajevo.

Vukotić Lazar, M. (2018), *Arhitekta Nikola Dobrović: život, delo i doba kome je pripadao*, Kosovska Mitrovica.

***, (2016), „Običan čovjek iz komšiluka”, *Magazin Ona*, br. 81, 24–26.

Internetski izvori:

<https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/18772/kana-hotel-city-je-trebalo-sacuvati> (pristup 20. 07. 2020)

Mitrović. S. (2020a), „Moderni graditelj Herceg Novog”, *Pobjeda*, 13. 06. 2020. Izvor: <https://www.pobjeda.me/clanak/moderni-graditelj-khertseg-novog> (pristup 27. 07. 2020)

Mitrović, S. (2020b), „Arhitekta koji je držao do ugleda profesije”, portal *Analitika*, <https://www.portalanalitika.me/clanak/arhitekta-koji-je-drzao-do-ugleda-profesije> (pristup 30. 08. 2020)

Izvori slika:

Slike 1 – Arhiva autorke

Slike 2 – <http://treasures-in-disguise.net/> (lijevo), Lazar Pejović (sredina), autor-ka (desno)

Slike 3 – Arhiva Studio Mušič, Ljubljana

Slike 4 – <https://www.budva.com/mne/budva/plaze/slovenska-plaza> (lijevo), au-torka (desno)

Slike 5 – Arhiva autorke